

Godišnji proljetni ophod ljelja/kraljica iz Gorjana

MIA BAŠIĆ* – EMINA BERBIĆ KOLAR**

• <https://doi.org/10.31823/d.32.1.4> •

UDK: 392.51(497.5 Gorjani) • Prethodno priopćenje

Primljeno: 19. rujna 2022. • Prihvaćeno: 14. veljače 2024.

Sažetak: Uvidom u recentnu literaturu i relevantnu etnološku građu, ovaj rad za cilj ima prikazati tradiciju i običaje ljelja/kraljica iz Gorjana. Riječ je o ophodima djevojačkih povorki kroz seoske sredine te izvođenju plesnih i pjevnih koreografija karakterističnih za područje Slavonije, ali i neke druge europske lokalitete. Proljetni ophod ljelja/kraljica iz Gorjana ima dugu tradiciju i smatra se da je, u odnosu na druga mjesta, u Gorjanima običaj dobro očuvan i dokumentiran te je uvršten na UNESCO-ovu reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva. Postoji niz različitih teorija o porijeklu običaja ljelja/kraljica, no još nema potpuno provjereno odgovora na pitanje o porijeklu i značenju običaja. Kada je riječ o običaju ljelja/kraljica iz Gorjana, razlikujemo dva razdoblja, prvo do 1966. godine i drugo od 2002. godine. Razlog leži u tridesetšestogodišnjoj stanci u izvođenju običaja te ponešto prilagođenoj izvedbi u današnjici. Za oživotvorenje i promociju ljelja/kraljica zaslužni su članovi Kulturno-umjetničkoga društva Gorjanac. KUD Gorjanac od 2006. godine kontinuirano uprizaruje ophod u mjestu, ali i diljem svjetskih pozornica. Uz sam običaj, simbol identiteta i prepoznatljivosti ljelja jest i njihovo narodno ruho s pripadajućim rekvizitima. Rad donosi podroban opis običaja, narodne nošnje i drugih specifičnosti ljelja/kraljica.

Ključne riječi: Gorjani; ljelje/kraljice; običaj; proljetni ophod; nematerijalna kulturna baština; narodna nošnja i rekviziti.

* Mia Bašić, mag. paed. soc., Centar za autizam, Vinkovačka cesta 3, 31 000 Osijek, Hrvatska, mbasic@foozos.hr

** Prof. dr. sc. Emina Berbić Kolar, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Cara Hadrijana 10, 31 000 Osijek, Hrvatska, eberbic@foozos.hr

Uvodna razmatranja¹

U posljednjem desetljeću pojam nematerijalne kulturne baštine sve se češće pojavljuje u različitim kontekstima, od javnoga, preko znanstvenoga do turističkoga. UNESCO-ova (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine iz 2003. godine ključni je razlog. »Ciljevi konvencije usmjereni su na podizanje razine svijesti o važnosti nematerijalne kulturne baštine, osiguranje vitalnosti njezinih lokalnih i nacionalnih elemenata te time posredno i utjecaj na očuvanje kulturne raznolikosti i ljudske kreativnosti, odnosno na međukulturni dijalog i poštivanje.«² Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske godišnji proljetni ophod *ljelja/kraljica* iz Gorjana proglasilo je 2007. godine nematerijalnim kulturnim dobrom, dok je na UNESCO-ovu listu reprezentativne nematerijalne kulturne baštine čovječanstva³ uvršten 2009. godine. U sjeveroistočnoj Hrvatskoj do pedesetih godina 20. stoljeća na blagdan Duhova po selima su ophodile djevojačke povorke koje su pjevajući i plešući *kraljičke* pjesme posjećivale odabrana domaćinstva.⁴ Običaj proljetnoga ophoda koji se održava jednom godišnje, na katolički blagdan Duhova, između 10. svibnja i 13. lipnja, etnološka literatura bilježi u Hrvata i Srba sjeveroistočnih dijelova Hrvatske, a poznat je i Hrvatima izvan Hrvatske, u Vojvodini i Mađarskoj. Srodne običaje imaju i drugi, slavenski i neslavenski, europski narodi.⁵ Pregledom literature⁶, na različitim lokalitetima uočava se dvostruko nazivlje običaja, spominju se i *ljelje* i *kraljice*. Stoga će se u ovome radu radi jasnoće uglavnom upotrebljavati alternacija obaju naziva: *ljelje/kraljice*, uz napomenu da je u mjestu Gorjani stariji naziv glasio *ljelje*, a u obnovljenoj inačici običaja dodao se i naziv *kraljice*. Prema navodima autora knjige *Gorjanske ljelje*, Ivana Lovića,⁷ za promociju *ljelja/kraljica* i čuvanje njihove tradicije zaslužno je Kulturno-umjetničko društvo *Gorjanac*. KUD *Gorjanac* osnovan je 1966. godine radi njegovanja i očuvanja pje-

¹ Rad je nastao kao rezultat postavljenoga zadatka na kolegiju *Baštinske humanističke teme u odgoju i obrazovanju* u sklopu doktorskoga studija *Obrazovne znanosti i perspektive obrazovanja* pod mentorstvom prof. dr. sc. Emine Berbić Kolar, 2022. godine.

² M. HAMERŠAK, I. PLEŠE, A. VUKUŠIĆ (ur.), *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*, Zagreb, 2013., 7–28.

³ I. LOVIĆ, *Gorjanske ljelje. Nematerijalno kulturno dobro Republike Hrvatske upisano na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva*, Đakovo, 2012., 126.

⁴ V. J. OPAČIĆ (ur.), *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Zagreb, 2013.

⁵ Z. VITEZ, *Kraljice: između seoskih djevojačkih ophoda i folklorne pozornice*, u: *Etnološka. Tribina* 29(2006.)36, 23–51., ovdje 23.

⁶ M. ČERNELIĆ, T. ŠTRICKI SEG. *Ophodi kraljica*, u: M. ČERNELIĆ (ur.), *Tradicijska baština i etnokulturni identitet podunavskih Hrvata Bunjevaca*, Zagreb – Subotica, 2014., 191–239.

⁷ I. LOVIĆ, *Gorjanske ljelje*, 72.

sama, plesova i običaja gorjanskoga kraja i Đakovštine. Tijekom 57 godina svoga postojanja rado je viđen gost na domaćim i inozemnim kulturnim smotrama. Kulturno-umjetničko društvo *Gorjanac* u selu Gorjani svake godine organizira i održava običaj *ljelja/kraljica* na kršćanski blagdan Duhova te ga uprizoruje na domaćoj i međunarodnoj folklornoj sceni.⁸

1. Podrijetlo i rasprostranjenost običaja

Geografsko područje središnje Slavonije u okolici grada Đakova naziva se Đakovštinom. Đakovština je izgonom Turaka iz Slavonije podijeljena na dva dijela. Južni dio, takozvanu graničarsku Đakovštinu i paorsku Đakovštinu (sjeverno, istočno i zapadno od Đakova).⁹ Na području paorske Đakovštine, točnije u mjestu Drenjski Slatinik nastao je najstariji zapis o postojanju *ljelja/kraljica* u Đakovštini. Donosi ga svećenik Luka Ilić Oriovčanin u knjizi *Narodni slavonski običaji*, napisanoj 1846. godine, koja predstavlja prvo veće etnološko djelo na hrvatskom jeziku. U svojim opisima Ilić Oriovčanin opisuje zabavu mladeži iz sela Statini na blagdan Duhova. U rukopisima bilježi kako je podrijetlo običaja *kraljica* nepoznato, ali pretpostavlja da je nastao u pretkršćanskom razdoblju. Razlog tomu pronalazi u štovanju boga ljubavi koji nosi naziv Lado ili Leljo. Luka Ilić Oriovčanin primjećuje kako se ritual prema bogu Lado ili Ljeljo održao i nakon prodora kršćanstva, ali ne u obliku prinošenja žrtve, već u obliku igre i veselja mladeži. Igra i veselje u tom kontekstu odnose se na običaj kakav poznajemo i danas. Autor opisuje ophod selom te bilježi i različite inačice pjesama *kraljica*. Ilić Oriovčanin opisuje običaj i kod drugih jugoslavenskih naroda. U svojim zapisima govori i o poganskim vjerovanjima vezanim uz blagdan Duhova.¹⁰

Gorjanci uglavnom prepričavaju legendu koja početak toga običaja stavlja u tursko doba. U rukopisima Marije Pavić iz 2009. godine nalazi se opis legende: »Početkom mjeseca listopada, 1536. godine Gorjane su zauzeli Turci. Dugo su vladali Đakovštinom. Stara legenda kaže da su Turci zarobili sve muškarce u selu. Turci su bili praznovjerni. Vjerovali su u duhove i još mnogo toga. Čuvši to žene i djevojke iz Gorjana, dogovorile su se da će osloboditi svoje muževe, očeve i braću. Obukle su se u šarenu odjeću, na glavu stavile muške šešire okićene umjetnim cvijećem, u ruke uzele srpove i tako obučene, krenule k Turcima. Putem su pjevale pjesme. Kada su pristigle pred turski tabor, još su jače zaplesale, zapjevale udarajući srpo-

⁸ <http://tزدjakovo.eu/index.php/hr/aktualno/novosti/item/119-kud-gorjanac-gorjani-najjava-obiljezavanja-50-obljetnice-osnutka> (4. 6. 2022.).

⁹ I. LOVIĆ, *Gorjanske ljelje*, 17.

¹⁰ L. IVIĆ ORIOVČANIN, *Narodni slavonski običaji*, sabrani i popisani prema Luki Iviću Oriovčaninu, Zagreb, 1846., 145.

vima i kosama te tako stvarale buku. Turci su pomislili da su duhovi, uplašili se i pobjegli. Tako su gorjanske žene oslobodile svoje voljene hrabrošću i mudrošću. Tako se oblače na blagdan Duhova, u spomen na onaj dan. Isti je događaj očuvan do dosadašnjih dana u izvornom obliku... «¹¹ Navedena legenda dobro je očuvana narodna priča, no znanstvenici koji su proučavali običaj *ljelja/kraljica* smatraju da je nastao mnogo ranije. Običaj *ljelja/kraljica* proučavali su Milovan Gavazzi, Slobodan Zečević, Marijana Gušić, Ante Sekulić, Lada Čale Feldman, Ivan Lozica i drugi.¹² Prema Lovićevim navodima, dio stručnjaka smatra da običaj *ljelja/kraljica* potječe iz praslavenskih vjerovanja i kulta slavenskoga boga Peruna (Gromovnika) koji je s božicom Iris (Duge) izrodio kćeri *ljeljuje/perunike*. Personifikacijom biljke *ljeljuje/perunike* dobivamo božicu Ljelju čija se majka Duga (nebesnica ili šarenica) očituje u spektru boja. Raznobojne *pantlike*¹³ na šesirima *ljelja* simboliziraju boginju, Perunovu ženu, te su ujedno i simbolična *duhovna spona* između mladenke i boginje te znak privrženosti boginji čiju naklonost mladenke priželjkuju u trenutku stupanja u *novi život*.¹⁴

Milovan Gavazzi o pitanjima podrijetla, rasprostiranja, značenja i međudnosa *kraljičkih* i *kraljicama* srodnih običaja piše još 1939. godine.¹⁵ On *kraljice* dovodi u vezu s *rusalijama*, *rusaljama* i *rusalkama* što podsjeća na postojanje poganskoga slavenskoga praznika Rusalija, koji se kalendarski poklapa s Duhovima. Gavazzi naziv Rusalje tumači kao *dies rosae* (drugi su nazivi za taj praznik Rosalia i Rosaria) koji se rabi za Duhove u južnoj Dalmaciji. On tako dovodi Duhove u vezu s rimskim pretkršćanskim praznikom mrtvih koji se slavio u isto vrijeme. Nadalje, opisuje slične običaje na području Rumunjske i sjeverne Bugarske gdje postoje *kalušari*, zatim *rusalii*, *rusalci*, *rusa(j)lije* u Bugarskoj i Makedoniji te na istoku i jugu Srbije, ali i duhovski običaji nekih sjevernih Slavena. Opisuje i *královničky* ili *kralove* iz Češke te obredno-kazališnu igru mladeži iz Slovačke u kojoj se bira *kralj*, a sadrži glazbeni ophod i skupljanje darova. Gavazzijevo tumačenje običaja *ljelja/kraljica* udarilo je pečat hrvatskoj kulturnoj povijesti.

Istraživanja o *ljeljama/kraljicama* na području Đakovštine 1957. godine započela je prva slavonska etnologinja Zdenka Lechner. Istraživanje je započela u Gorjanima, a kasnije je ono prošireno i na ostala mjesta u kojima se običaj prestao održavati ranije (Vuka, Semeljci, Koritna, Selci Đakovački, Donji Andrijevi, Otok). U svom *Izveštaju o ispitivanju običaja kraljica* iz 1963. godine autorica ističe kako se običaj

¹¹ I. LOVIĆ, *Gorjanske ljelje*, ovdje 23.

¹² M. NOVAK, *Tragovi hrvatske mitologije*, Zagreb, 2007., 138.

¹³ njem. Band – vrpca, povezu: B. KLAIĆ, *Novi rječnik stranih riječi*, Zagreb, 2012., 107.

¹⁴ M. NOVAK, *Tragovi hrvatske mitologije*, 169.

¹⁵ M. GAVAZZI, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. [II. novo priređeno izdanje], Zagreb, 1988.

najbolje očuvao upravo u Gorjanima, gdje se održavao sve do 1964. godine.¹⁶ Potaknuta djelovanjem Zdenke Lechner, Lucija Karalić, učiteljica razredne nastave iz Gorjana, počinje svoj istraživački put te se te dvije žene udružuju u zajedničkom cilju. Lucija Karalić, razgovarajući s kazivačima, napisala je nekoliko svezaka rukopisa o *ljeljama/kraljicama* sedamdesetih godina 20. stoljeća. Također je prikupila mnoštvo fotografija koje su oblikovane u fotoalbume i darovane Muzeju Đakovštine.¹⁷ Zbog njezina predanoga djelovanja Luciji Karalić pripisuju se velike zasluge za obnavljanje, održavanje i scensko izvođenje običaja *ljelja/kraljica*.¹⁸

Jedna od prvih temeljitijih proučavateljica *ljelja/kraljica*, Marijana Gušić, u svojoj interpretaciji polazi od analize društveno-obrednih, magijsko-apotropejskih elemenata te elemenata u materijalnom inventaru.¹⁹ Običaj *ljelja/kraljica* povezuje s obrednom inicijacijom, uvođenjem u stalež udavača i animizmom: *kraljevi* brane *kraljice* od duhova, animističkih ženskih demona, vjerojatno duša neudanih djevojaka.²⁰ Prema navodima Marijane Gušić, ostali slavenski narodi ne poznaju identičan mitološki lik, već on prelazi u lik *rusalke* – vodene vile. Hrvatima on nije poznat iako se njegovi elementi pojavljuju u nekim od običaja, na primjer: izvođenja *ljelja/kraljica* na Duhove i simbol cvijeta (ruže) na muškom šeširu *ljelja/kraljica*. Autorica Gušić mitološku poveznicu pronalazi i u samom nazivu i pripjevu *ljelja/kraljica*,²¹ i to sa ženskim demonskim likom *lelela* iz rumunjskoga folklora i srednjoazijskim zlim ženskim demonom 'elē. Analizirajući elemente obreda, Gušić upozorava na *slavensku praekumenu* koja podrazumijeva bračnu organizaciju egzogamnoga matrijarhata. Nadalje analizom pjesme *ljelja/kraljica* nastoji rekonstruirati izgled naselja u kojem se izvodio običaj *ljelja/kraljica*. Prejudicira postojanje sjedilačkoga naselja na vodi s kontinuiranim cikličkim sesilnim obrađivanjem tla, čije je stanovništvo organizirano u rodovske skupine bračnih jedinica, s obrednim udavanjem nevjeste u zadanu rodovsku skupinu. Analizirajući materijalni inventar *ljelja/kraljica*, autorica Gušić nastoji *ljelje/kraljice* dovesti u dodir s iranskom kulturom iz doba Sasanida. Riječ je o povezivanju dijadema²², biserne ogrlice, vrpce, čapljina pera, ruže i svile

¹⁶ M. GUŠIĆ, Običaj *ljelja* kao historijski spomenik, u: *Narodni običaj Ljelje-Kraljice (Gorjani – Đakovština) kao historijski spomenik*, 1967., 23–41.

¹⁷ I. LOVIĆ, *Gorjanske ljelje*, 25.

¹⁸ B. UZELAC, *Vodič kroz stalni postav Muzeja Đakovštine Đakovo – Etnološki odjel, Đakovo*, 2011., 3–98., ovdje 43.

¹⁹ M. GUŠIĆ, Običaj *ljelja* kao historijski spomenik, 32.

²⁰ I. LOZICA, *Kraljice u Akademiji*, u: *Narodna umjetnost* 37(2000.)2, 767–785., ovdje 768.

²¹ M. GUŠIĆ, Običaj *ljelja* kao historijski spomenik, 28.

²² grč. dijadama – ukras za žensku glavu u obliku prednjeg dijela krune u: V. ANIĆ, I. GOLDSTEIN, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 1999., 296.

koje ukrašavaju *ljelje* s dvorskim priborom iz davnoga prvoga stoljeća nove ere. U prilog tvrdnji o postojanju poveznice s iranskim kulturnim svijetom idu i neki od motiva u *kraljičkim* pjesmama. Navedeni elementi upućuju na zaključak o tome da su nositelji praslavenskoga obreda *ljelja/kraljica* sudjelovali u pontsko-kavkasko-iranskoj sferi, što s druge strane upućuje na putove naseljavanja i podrijetlo Hrvata, Šokaca²³.

Ante Sekulić upućuje na važnost *ljelja/kraljica* u smjeru očuvanja hrvatskoga nacionalnoga identiteta: »Pojedivosti u kraljičinoj odjeći (sablje, barjaci, iskićeni kalpaci) potvrđuju spomen na vojnički i graničarski život, a nazivi kralj, kraljica, ban, banica, barjaktar i drugi ne dopuštaju sumnju čije su kraljice kao i jezik pjesama što ih pjevaju.«²⁴

Autorica Lada Čale Feldman krajem devedesetih godina 20. stoljeća nudi novija tumačenja te otvara pitanja roda u tumačenju *kraljičkih* običaja. Naglašava da su se u dotadašnjem tumačenju običaja *ljelja/kraljica* muška obilježja (muške svadbene uloge, rekviziti i muški odjevni predmeti) samo konstatirala, bez dublje analize u kontekstu transvestizma. Autorica proturječi dotadašnjim objašnjenjima i zalaže se za tumačenje kontaminacije simboličkih elemenata viteških plesova i svadbene procesije te inverziju spolova kod *kraljica* kao »inicijacijsku ritualnu predstavljачku simbolizaciju mita o androginu, božanski savršenom spiritualnom spoju muškog i ženskog elementa što se ostvaruje brakom, o čemu svjedoči perzistentnost mita o androginu u književnosti i ritualima širom svijeta«²⁵.

Običaj *ljelja/kraljica*, osim na području Hrvatske, održavao se i na području Mađarske i Vojvodine, a održavali su ga Hrvati – Šokci i Bunjevci – i Srbi. Slični običaji postojali su i kod ostalih slavenskih naroda u Bugarskoj, Bosni, Češkoj, Makedoniji, Slovačkoj, Srbiji, Rumunjskoj i Rusiji.²⁶ Zorica Vitez u svom djelu *Kraljice: između seoskih djevojačkih ophoda i folklorne pozornice* upućuje na manje poznatu činjenicu: »U svim se varijantama kraljičkih pjesama i u lokalnim nazivima sudionica ophoda spominje kraljica kao ime bar jedne sudionice; češće ih je više, a uloge su im lokalno vrlo različite. Postoje ophodi kraljica u kojima nijedna sudionica ne nosi sablju niti nakićeni muški šešir; takve su, primjerice, baranjske kraljice iz Draža i Gajića, šokačke kraljice iz Bačkog Monoštora (Vojvodina) i šokačke kraljice iz okolice Mohača u Mađarskoj.«²⁷ Nastavlja kako barem dvije sudionice baranjskih kraljica

²³ Z. VITEZ, *Kraljice: između seoskih djevojačkih ophoda i folklorne pozornice*, 69.

²⁴ A. SEKULIĆ, *Bački Bunjevci i Šokci*, Zagreb, 1989., 251.

²⁵ I. LOZICA, *Kraljice u Akademiji*, 78.

²⁶ Z. VITEZ, *Kraljice: između seoskih djevojačkih ophoda i folklorne pozornice*, 23.

²⁷ Usp. isto 25.

imaju muške oznake: muške šubare na glavi i zastave u rukama (pa ih zovu barjaktarima). Isti primjer pronalazimo i kod šokačkih *kraljica* iz okolice Mohača. Autorica zanimljivim drži da te »netipične« *kraljice* osobito podsjećaju na svadbenu svitu jer su glavni sudionici barjaktari, a u Bačkom Monoštru i djeveruša, obvezatan lik s oznakama mladenke ili mlade snahe (vijenac, veo na kosi).²⁸

O srpskim *kraljicama* u Hrvatskoj manje se pisalo. Neke podatke zabilježila je Zdenka Lechner 1960. godine pišući o *kraljicama* u Dalju.²⁹ Te *kraljice* ističu se zamjenom uloga, odnosno zamjenom sablje *kralja* i mladega člana obitelji: dječaka ili djevojčice. Također pripjev srpskih *kraljica* iz Dalja i iz Srijemske Mitrovice razlikuje se od uobičajenoga te glasi *mile*.³⁰ U Republici Srbiji nastala je komplementarna studija *kraljica* Slobodana Zečevića. On je na temelju dotadašnjih etnografskih zabilježki i terenskih istraživanja iznio zaključak o zemljoradničkom obredu matrijarhalnoga društva s tragovima kulta vladara, magijske plodnosti, personificiranih božanstava Lade i Ljelja te kulta boga mrtvih.³¹ Dakle, prema navedenom autoru, *ljelje/kraljice* predstavljaju ostatak obreda vezanoga uz Rusalije, slavenski praznik posvećen mrtvima.

Unatoč činjenici da su običaj i obredne pjesme *ljelja/kraljica* privlačile pozornost etnografa i etnologa još od 19. stoljeća,³² podrijetlo običaja i njegovo značenje ni danas se ne mogu odrediti sa sigurnošću. Dio stručnjaka smatra kako je običaj nastao na praslavenskim temeljima. Lozica³³ zaključuje kako je zasigurno riječ o pretkršćanskim obredima (praslavenskim ili još starijim) koji su se tijekom vremena izmijenjeni i reducirani, ali koji su se u tragovima zadržali do naših dana.

2. Narodno ruho sudionica proljetnoga ophoda

Tradicijsko odijevanje predstavlja složenu kulturnu pojavu koja svojim dodatcima (obuća, nakit, češljanje) predstavlja prvi i najvažniji izraz osobnoga i kulturnoga identiteta pojedinca i njegove zajednice.³⁴

Gorjanska nošnja pripada đakovačko-šokačkoj (paorskoj) nošnji. Osnovi odjevni predmeti gorjanske nošnje imaju obilježja *panonskoga ruha*.³⁵ Naziv panonsko

²⁸ Usp. isto 26.

²⁹ Z. LECHNER, Običaj »Kraljice« u Dalju, u: *Osječki zbornik* 7 (1960.), 177–190.

³⁰ M. GAVAZZI, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, 73.

³¹ S. ZEČEVIĆ, *Elementi naše mitologije u narodnim obredima uz igru*, Zenica, 1973., 121.

³² B. UZELAC, *Zapisi iz Đakovštine I – Tradicijska baština graničarskih sela Đakovštine*, Muzej Đakovštine, Đakovo, 2014., 5–95., ovdje 54.

³³ I. LOZICA, *Kraljice u Akademiji*, 63.

³⁴ J. RADAUŠ RIBARIĆ, *Hrvatske narodne nošnje*, Zagreb, 2013., 8.

³⁵ Z. LECHNER, *Tradicijska kultura Slavonije, Baranje i Srijema*, Zagreb, 2000.

ruho označava da je odjeća izrađena od bijeloga, domaćega tkanoga lana, specifičnim načinom šivanja u kojem se upotrebljavaju nekrojani komadi četvrtastoga platna – *pole*³⁶. Platna se nižu i šivaju po rubovima koji su više ili manje nabrani ili složeni u nabore – *falte*. Karakteristično je za sve nošnje s područja panonske nizine te predstavlja staroslavensko nasljeđe.³⁷ Zbog vrlo plodnoga slavonskoga tla i bogatoga uroda lana i konoplje vladalo je i obilje materijala za preradu u tekstilne materijale. Stoga su i nošnje vrlo često bile vrlo gusto i sitno nabrane.³⁸ Za izradu platna upotrebljavale su se i niti kupljenoga pamuka, dok su svilene niti služile za ukrašavanje. U cijeloj Slavoniji tkalo se na stanu s horizontalnom osnovom, u zimskom dijelu godine kada nije bilo posla na polju i oko kuće. U zadružnim obiteljima bilo je onoliko tkalačkih stanova koliko je bilo ženskih članica obitelji. Platno koje je otkano naziva se *natra*.³⁹

Osnovni predmeti ženskoga odijevanja jesu *oplećak* i *krila*⁴⁰ (slika 1). *Oplećci* su izrađeni od tankoga pamučnoga platna znanoga kao *ćenar*, a osnovu krila činila je *bila suknja* ili *podsuknja*, ukrašena raznobojnim, sitnim staklenim zrnjem. *Ćenarne oplećke* izrađivale su žene na tkalačkom stanu na način da su u osnovni dio uvlačile nešto deblje niti. S prednje strane *oplećka* nalazila su se *njedra* s prorezom dužine dlana, radi lakšega oblačenja. I lijevi i desni rukav izrađeni su od dviju pola svilenoga tankoga platna. *Uzručje* predstavlja najširi dio rukava koji je ukrašavan već tijekom samoga tkanja, tehnikom koja se naziva *ubjeranje* ili *ulaganje*. Dodatni način ukrašavanja odnosio se na vezenje svilom ili zlatom uz rešetkasti vez koji nosi naziv *katari*. Najčešći su cvjetni i geometrijski motivi, a stražnja pola većinom je više ukrašena.

Uz vrat se stavlja *bila marama*⁴¹ trokutastoga oblika, učvršćuje se *žučkama* (*bumbačicama*) tako da prekriva prorez na prsima (slika 2). Osnovu krila čini *podsuknja* ili *bila suknja*. Svrha je *bile suknje* stvoriti dojam krinoline. Izrađivane su od domaćega platna ili kupovnoga pamuka. Gornji rub *podsuknje* bio je naboran, opšiven ili prošiven platnenom trakom da se *podsuknja* može skupiti i zavezati u pojasu. Na donjem kraju *podsuknje* nalazila se *štikana*, *šlingana*⁴² čipka.

³⁶ Pojam pola označava širinu platna koja je određena brdom na tkalačkom stanu, većinom oko 45 cm širine. 17. 8. 2022. prema kazivanju Kate Stažić (rođ. 1956.) iz Gorjana.

³⁷ Z. TOLDI, *Narodna nošnja Đakovštine: Gorjani – priručnik za rekonstrukciju*, Zagreb, 1996., 13–14.

³⁸ V. BLAŠKOVIĆ, *Lijepa naša: Monografija Hrvatske*, Zagreb, 1974., 49.

³⁹ B. UZELAC, *Vodič kroz stalni postav Muzeja Đakovštine Đakovo* – Etnološki odjel, 43.

⁴⁰ I. LOVIĆ, *Gorjanske ljelje*, 28.

⁴¹ Usp. isto, 29.

⁴² njem. schlingen: plesti; šlingati: ukrašavati, kititi vezom; vesti u: V. ANIĆ, I. GOLDSTEIN. *Rječnik stranih riječi*, 1226.

Dodatne dijelove nošnje čine: *roklja*, *pregač* i *marama*⁴³ (slika 3, 4 i 5). *Roklja* je bijela suknja izrađena od šest ili sedam pola domaće teške svile. *Roklje* su ukrašavane zlatnom ili žutom svilom po cijelom stražnjem dijelu ili na samo jednoj horizontalnoj liniji sa stražnje strane. Izvezen motiv na suknji davao joj je ime, na primjer: *roklja na zvizde*. Uz donji rub dolazi mala kupovna čipka bijele boje. I u suknju se umetala uzica ili *svitnjak* kako bi se mogla zavezati u struku. *Pregač*, odnosno *pregača* također je izrađena od teške svile, nešto je kraća od suknje i dolazi u raznim bojama. U struku se veže *svitnjakom*. Svilena marama – *ljeljara*, postavljena u trokutasti oblik, stavlja se na *oplećak* preko ramena. Izvorno su marame četvrtastoga oblika, a zbog dužine često su dosezale do nožnih prstiju djevojaka, pa odatle proizlazi i njihov drugi naziv *marame do prsta*.⁴⁴

U istočnom dijelu Slavonije dominirao je nakit od plemenitih metala, najčešće zlatnika; *dukata*, simbolizirajući djevojačko bogatstvo.⁴⁵ Tako je *ljeljina* ogrlica izrađena od tekstila na koji su prišivene tri svilene trake u bojama trobojnice i na to su našiveni dukati, najčešće pet velikih i četiri mala dukata⁴⁶ (slika 6). Na ušima su *ljelje* nosile *obočice* – male dukate. Osim dukata, *ljelje* krase *šalange* (slika 7) i *šticle*. *Šalange* su dvije jednake ukrasne vrpce našivene na usku ogrlicu koja se nosi oko vrata.⁴⁷ Izvezene su zlatom i padaju niz leđa, a dodatno su ukrašene biserima i *pulijama*.⁴⁸ Ukrasi na rukama nazivaju se *šticle* i izrađene su od bordo vune. Izrađuju se pletenjem i nazubljenih su rubova. Nose se na zapešću. Uloga nakita bila je s jedne strane dekorativna, a s druge je imala magijska i apotropijska svojstva.⁴⁹

Obuća koju su nosile *ljelje* mijenjala se s vremenom. Najstariji oblik obuće predstavljaju *cifrane počne* ili *pantafule*⁵⁰. Izrađene su od vune i crvene kože čiji *štrikani* dio ima oblik čarape. Donji dio izrađuje se od bijele domaće vune i oblaže se crvenom kožom ukrašenom kožnim ukrasima (bobicama, vrčanjem, ogledalcima),

⁴³ I. LOVIĆ, *Gorjanske lelje*, 30.

⁴⁴ Z. LECHNER, *Tradicijska kultura Slavonije, Baranje i Srijema*, 15–18.

⁴⁵ B. ŠULC, V. KUSIN (ur.), *Slavonija, Baranja i Srijem: vrela europske civilizacije*. Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 27. travnja – 2. kolovoza 2009., Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2009., Zagreb.

⁴⁶ V. ŠABIĆ, *Ruho iz etnografskog odjela Muzeja Slavonije*, Osijek, 2002.

⁴⁷ I. IVANKOVIĆ, V. ŠIMUNOVIĆ, *Hrvatske narodne nošnje*, Zagreb, 2001., 74.

⁴⁸ Pojam pulije – maleni srebrenasti ili žuti metalni kolutići koji se prišivaju na odjevne predmete kao ukras, usmeni iskaz (predaja) 17. 8. 2022. Kate Bogdanović rođene 1956., iz Gorjana.

⁴⁹ J. JUZBAŠIĆ, *Zlatovez na području istočne Hrvatske: Prigodom »Šokačkog sijela 2008.«*, Zavičajni muzej Stjepan Gruber, 2008.

⁵⁰ njem. Pantoffel. duboke tople i zatvorene papuče, u: V. ANIĆ, I. GOLDSTEIN, *Rječnik stranih riječi*, 952.

dok s donje strane dolazi kožni potplat. Gornji dio izrađuje se u raznim bojama, a ponekad se ukrašava perlicama. Zatim dolaze pletene kožne sandale na petu, tamnosmeđe boje. Na gornjem dijelu ispletene su od sitno izrezanih kožnih trakica. Imaju *kajiš* (remeni) i metalnu kopču. Kao posljednje u nizu pojavljuju se *opančići* ili *nanule* (slika 8). Riječ je o cipelama na petu koje najčešće dolaze u smeđe-crnoj ili bijelo-crnoj kombinaciji. Na sebi imaju *kajiš* (remeni) i metalnu kopču. Sva obuća nosila se na vunene ili pamučne čarape; *štimfle*.

Žensko ogjavlje podrazumijeva poseban način češljanja i ukrašavanja glave. Općenito, ogjavlje u tradicijskoj kulturi najrječitije je simboliziralo društveni status žene te je imalo i određena magijsko-apotropejska svojstva. Prema ogjavlju prepoznavao se bračni i socijalni status, dob te religijska i nacionalna pripadnost.⁵¹ Djevojčicama se kosa češljala od njihove najranije životne dobi sve do udaje.⁵² Sudionice *ljelja/kraljica* bogato ispletenom kosom simbolički su pokazivale svoju spremnost za udaju. Razlikujemo pletenje kose u *kneglu*, rezerviranu za ulogu *kraljeva* i nešto jednostavnije pletenje, u *dva stupa* i *čet' r skale*. Za *kneglu* je nerijetko pletenje trajalo i po nekoliko sati. Frizure su nadopunjavane *c'jetovima* za nakit (slika 9), *zvizdama* i *đendarima*⁵³. Prema zapisima Lucije Karalić (1971.), umjetno cvijeće izrađeno je od svile, a stavljaju se najmanje dva cvijeta sa svake strane iza uha. *Zvizde* su kupovne ukosnice s bijelom šesterokrakom zvijezdom ukrašenom brušenim stakalcima.⁵⁴

Rekviziti gorjanskih *ljelja: kraljeve kape* (slika 10) i sablje te *kraljičini* vijenci, simbol su njihove prepoznatljivosti. Kapu za *kraljeve* čini crni muški šešir ukrašen tako da čini oblik stošca. Konstrukciju stošca čine šibe vezane pri vrhu. Uz rub šešira dolazi šest ili sedam pari *štrepa*⁵⁵, izrađenih od bisera i žice (slika 11). Jedna od kazivačica u Lovičevoj knjizi, Marija Petrošević (rođ. 1943.) objašnjava kako su nekada *štrepe* bile crvene, plave i srebrne, dok su danas raznobojne. Preko šiba umeće se umjetno cvijeće – *c'jetovi za nakit*, njih šest ili sedam pari, a na bočne strane po jedan cvijet s biserom. Uz obod s prednje i stražnje strane umeće se po jedno zrcalo. Na stražnjoj strani umetnut je neodređen broj dugih svilenih traka raznih boja – *pantlika*, a na vrhu kape umetnuto je kovilje⁵⁶, a kada bi kovilje nedostajalo, poslužili bi i klasovi

⁵¹ V. ZORIĆ, Starinsko žensko ogjavlje i opremanje glave, u: Z. VITEZ, A. MURAJ (ur.), *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*, Zagreb, 2001., 243–281.

⁵² Z. TOLDI, *Narodna nošnja Đakovštine: Gorjani – priručnik za rekonstrukciju*.

⁵³ Đend – biser, reg. raz. rij. ogrlica u: V. ANIĆ, I. GOLDSTEIN. *Rječnik stranih riječi*, 342.

⁵⁴ I. LOVIĆ, *Gorjanske ljelje*, 38.

⁵⁵ Pojam štrepa – ukras od porculanskih bisera različitih promjera sastavljenih u cjelinu. 17. 8. 2022. prema kazivanju Kate Stažić (rođ. 1956.) iz Gorjana.

⁵⁶ Kovilje (*Stipa*), rod s oko 100 vrsta zeljastih biljaka iz porodice trava (*Poaceae*), u nas rasprostranjen na primorskom kamenjaru, u: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod

žita.⁵⁷ *Kraljevi* u desnoj ruci maramom *zatinarkom* drže sablju (slika 12). Riječ je o maloj crvenoj marami složenoj u trokut i ukrašenoj granama i cvijećem. U razdoblju do 1966. godine zbog nedostataka sablje u selu upotrebljavale su se i kose te su u duhovskoj povorci bile izmiješane i kose i sablje u rukama *kraljeva*. *Ljelje* u ulozu *kraljice* na glavi su nosile svadbeni vjenčić karakterističan za mladenke na vjenčanju. Vjenčići su se izrađivali od voska, svilenih cvjetova ili njihove kombinacije. Na sredini glave ukrasi na vjenčiću su viši, a prema rubovima sve manji.

3. Opis običaja

Zorica Vitez navodi kako prilozi o *ljeljama/kraljicama* u starijoj hrvatskoj etnološkoj literaturi (Ilić Oriovčanin, 1846.; Lovretić i Jurić, 1897.; Filakovac, 1914.; Milčetić, 1917.) opisuju različite lokalne inačice običaja i tekstova *kraljičkih pjesama*.⁵⁸

Opis običaja gorjanskih *ljelja/kraljica* koji donosi autor Ivan Lović (2012.) u svojoj knjizi *Gorjanske ljelje* predstavlja skup arhivskoga gradiva Muzeja Đakovštine, Muzeja Slavonije Osijek i terenskih bilješki zabilježenih u intervjuima sa starosjedocima Gorjana i sudionicima ophoda.⁵⁹

Prema navedenim terenskim zabilješkama, na blagdan *Dova* (Duhova) izvodi se običaj pod nazivom *ljelje*. U običaju sudjeluju neudane djevojke, najčešće starosti od 16 do 20 godina. Uz glavnu, žensku ulogu, onu sporednu zauzimaju muškarci, čija dob i bračni status nisu bili određeni. Djevojke su podijeljene po ulogama na *kraljeve* i *kraljice*. Odjevene su u jednake nošnje, a razlikuju se po tome što *kraljevi* na glavi nose muške *kape* okićene cvjetovima, *štrepama*, *ogledalcima*, *pantlikama* i *koviljem* i u desnoj ruci drže sablju. *Kraljice* su većinom mlađe od *kraljeva*, ne nose kape ni sablje, nego na glavi imaju vjenčiće poput mladenke. Muškarci imaju uloge svirača, prosjaka i kočijaša. Prema zapisima Marije Karalić, u najstarijim iskazima kojih su se sjećali kazivači bio je jednak broj *kraljeva* i *kraljica*. Broj *kraljeva* nije bio određen, nekada je svaki *kralj* imao svoju *kraljicu*, a kasnije je broj *kraljeva* obično bio veći od broja *kraljica*. Cijeli običaj počinje nekoliko tjedana prije Duhova, kada su se djevojke organizirale, nabavljale potrebnu odjeću i rekvizite. Uloge *kraljica*, *kraljeva* i *počimalja*⁶⁰ bile su unaprijed određene i uvježbavane. Glazbena pratnja,

Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33548> (4. 3. 2023.).

⁵⁷ V. ŠABIĆ, *Ruho iz etnografskog odjela Muzeja Slavonije*.

⁵⁸ Z. VITEZ, *Kraljice: između seoskih djevojačkih ophoda i folklorne pozornice*, 23.

⁵⁹ B. UZELAC, *Kritike, ocjene i prikazi*, u: B. BIJELIĆ (ur.), *Zbornik Muzeja Đakovštine*, Đakovo, 2013., 351–369., ovdje 351.

⁶⁰ Pojam počimalje – djevojke koje započinju pjesmu uglavnom iz redova *kraljeva*. 17. 8. 2022. prema kazivanju Kate Stažić (rođ. 1956.) iz Gorjana.

odnosno svirači pridružili bi im se tek na sam dan ophoda. Na dan *Dova* sudionici *ljelja* najprije su odlazili na sakrament svete mise u Župu sv. Jakoba apostola. Za crkvu se odijevalo u svečane *rubine*⁶¹ vezene svilom i zlatom te se uz njih preko ramena stavljaju marame od crvene svile i plave svilene pregače. Nakon mise sudionici *ljelja* odlazili bi kući *užinati* (ručati), a potom su se svi okupljali u kući u kojoj se prethodno uvježbavao ples. Tamo bi *ljelje* dočekaao gajdaš s kojim su probali *kolo* i potom krenuli u ophod selom. Iz kuće su krenule u desnu stranu i tim bi redosljedom obilazile ulice u selu. Kretale su se pločnikom u koloni na čijem čelu su dva prosjaka s *korpom*, za kojima dolaze najprije *kraljevi* sa sabljama, a potom i *kraljice*. Ako je bio neparan broj *kraljeva* ili *kraljica*, tri su *kralja* išla u prvom redu *kraljeva*, odnosno tri *kraljice* u prvom redu *kraljica*. Na kraju kolone išao je svirač ili više njih. *Ljelje* su nekada ulazile u gotovo svaku kuću, iznimka su bile one kuće čiji su ukućani bili u koroti za bliskim članom obitelji. Obilazak sela trajao bi do mraka. Svi napjevi koje *ljelje* pjevaju imaju istu melodiju, razlikuju ih samo riječi, a pjevaju se dvoglasno. Ovdje ćemo istaknuti jednu od nekoliko inačica napjeva koju *ljelje* pjevaju prolazeći ulicom:

*Mi idemo ljeljo, mi idemo kralju, ljeljo
U polje smiljevo, u polje smiljevo, ljeljo
Smilje da beremo, smilje da beremo, ljeljo
Smilje i kovilje, smilje i kovilje, ljeljo
Kralje da kitimo, kralje da kitimo, ljeljo
Kralje i kraljice, kralje i kraljice, ljeljo!*

Pjesma se pjevala dok povorka nije došla do sljedeće kuće, a ako je razmak između kuća bio velik, nastavljala se pjesma na pjesmu. Kada bi došli do *kapije* (ograde) na čijim je širom otvorenim vratima stajao domaćin, *ljelje* su započinjale pjevati nove pjesme iste melodije. Pjesme koje su se izvodile bile su prilagođene domaćinstvima u koje se ulazilo pa se tako pjevalo braći i sestrama, mladoj *snaši* (snahi) i slično. Mlada snaša dočekivala bi *ljelje* na poseban način. Njezin zadatak bio je prirediti stolce za *kraljeve*, na koje su poredale velike *vankuše*⁶², a na kojima su *pavlake* s *virošima*⁶³. Radi humora i zabave pod jastuke su domaćini znali podmetnuti koru od bundeve. Kada bi *kralj* sjeo, kora bi pukla pa bi se svi dobro nasmijali. Kako se to ne bi dogodilo, *kraljice* su imale zadatak podići *vankuše* prije nego *kraljevi* sjed-

⁶¹ Pojam rubina – jednodijelna haljina od domaćega tkanja. 17. 8. 2022. prema kazivanju Kate Stažić (rođ. 1956.) iz Gorjana.

⁶² Vanjkuš – jastuk, u: V. ANIĆ, I. GOLDSTEIN. *Rječnik stranih riječi*, 1351.

⁶³ Pojam pavlake s virošima – jastučnice s čipkom na rubovima. 17. 8. 2022. prema kazivanju Kate Stažić (rođ. 1956.) iz Gorjana.

nu i provjeriti ima li nešto ispod. Ako mlada snaha nije pripremila jastuke, pjevala se pjesma pokude. Nakon prigodne pjesme domaćinu, *ljelje* su započinjale posebnu *obrednu igru*, pjesmu bi započinjale *kraljice*, a *kraljevi* bi ih pratili. Zatim su se *kraljevi* razdvojili na dvije strane i kretali se iza *kraljica*, koje su stajale na mjestu. Dvije kolone *ljelja*, koje su na taj način nastale, mimoilazile bi se iza *kraljica* jedne s drugima i pri susretu se kvrcnule sabljama, isto bi ponovile ispred *kraljica* pa stale na prvobitni položaj. Donosimo i pjesmu koju pjevaju *kraljice* dok *kraljevi* šutke izvode ples sa sabljama:

*Ajd pošeći kralju,
ajd pošeći kralju, ljeljo.
Udri sabljom kralju,
udri sabljom kralju, ljeljo.
Sastan'te se kralju,
sastan'te se kralju, ljeljo.
Ajd poigraj kralju,
ajd poigraj kralju, ljeljo.*

Nakon toga svirač bi zasvirao kolo, a *ljelje* započele ples. Većinom se sviralo *šokačko kolo*, a ponekad *sitnoga* ili oba, jedno za drugim. U kolu su se pjevali deseterački stihovi, a kada bi gajdaš stao sa svirkom, *kraljevi* bi pjevali:

*Aj, al' je lipo pogledati ljelje
kad naprave veliko veselje,
kad naprave veliko veselj'.
Aj, oj, gazda, velika ti fala
što nam tvoja desna ruka dala,
što nam tvoja desna ruka dal'.*

Naklonom *kraljeva kraljici* završavao bi službeni obredni dio, nakon čega je slijedilo čašćenje. Domaćini su im nudili vino, rakiju, sokove, pivo, kolače te ih darivali. Darove prikupljaju *prosjaci s korpom* prekrivenom *ubjieranom otarkom*⁶⁴ – *ubjieranom crvenom i/ili plavom pređicom*⁶⁵. Od darova su dobivali novac, jaja, komad šunke, slanine ili kobasice. U slučaju odsustva *prosjaka*, *prvi kralj* preuzeo bi ulogu skuplja-

⁶⁴ Pojam otarak – ručnik 40 cm širine tkanja, ukrašen motivima za vrijeme tkanja. 17. 8. 2022. prema kazivanju Kate Stažić (rod. 1956.) iz Gorjana.

⁶⁵ Spona na odjeći ili pojasu koja služi za zakopčavanje. Dostupno na: https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e15jWRY%3D (4. 6. 2022.).

ča. Lelja u ulozi *prvoga kralja* o pojas je imala zataknutu maramu *zatinarku* u koju je stavljala isključivo novac. Skupljenim novcem plaćala se gajdaševa svirka, a ostatak se dijelio među sudionicama. Nakon čašćenja i darivanja *ljelje* bi ponovno formirale povorku istoga redoslijeda i odlazile do sljedeće kuće pjevajući:

*Rastan'te se kralju,
rastan'te se kralju, ljeljo.
Poklon'te se kralju,
poklon'te se kralju, ljeljo.*

Tako bi redom obilazile selo sve do mraka. Ophod se završavao povratkom u onu kuću odakle su krenule, a običaj bi se ponovio. Nakon toga djevojke bi odlazile svojim kućama. Večer se završavala *igrom* (plesnom zabavom) koja je bila vid druženja, koje su nadgledale starije žene. Do ponoći su se plesala kola i valceri. Na drugi dan *Dova ljelje* su odlazile u druga sela gdje su ponavljale običaj. Glavno prijevozno sredstvo bila su kola. Na *sicu* (zadnjem sjedištu) obično su sjedila dva *kralja*, jedan je *kralj* sjedio s kočijašem, a dvije *kraljice* na sredini kola. Konj i kola bili su svečano uređivani, na konje su stavljani *otarci* (slika 13) i zvona, kola su se kitila *šimširom po livčama*⁶⁶, a siceve su krasili *ponjavci*⁶⁷ (slika 14) i *vankuši*. Tijekom vožnje pjevali su se bećarci. Odlasci su bili unaprijed planirani i najavljeni jer bi obično netko u tom mjestu imao rodbinu kojoj bi najavio dolazak *ljelja*. Stoga je upravo ta kuća, odnosno obitelj bila prvo mjesto ophoda *ljelja*. Ponekad se obilazilo cijelo selo, a ponekad samo dvije ili tri kuće. Događalo se da su *ljelje* isti dan obilazile i više sela. Povratkom u Gorjane slijedilo je rasporemanje pa večera i igra u početnoj kući, uz svirku gajdaša ili svirača. Kočijaši su *ljelje* nekada vozili besplatno, a nekada su djevojke mijenjale vožnju za jedan dan kopanja kukuruza. Skupljene darove i novac predale su domaćici ili ženi koja ih je uvježbavala te ih kasnije podijelili.⁶⁸

4. Obnovljeni običaj *ljelja/kraljica*

Prethodno opisan običaj *ljelja* egzistirao je do 1958. godine, nakon čega se održao u još dvama navratima, 1964. i 1966. godine zbog tonskoga snimanja, a nakon proljetnoga ophoda 1966. godine nastupila je velika stanka. Uzrok stanci prometna je nesreća koja se dogodila 1958. godine. Naime pri noćnom povratku iz ophoda Semeljaca, Forkuševaca i Viškovaca, zbog nemirnoga konja i kočijaša, kola su se

⁶⁶ Pojam *šimširom po livčama* – zelenika kojom se ukrašavao metalni dio kola, koji povezuje kotače sa sjedištem. 17. 8. 2022. prema kazivanju Kate Stažić (rođ. 1956.) iz Gorjana.

⁶⁷ Pojam *ponjavac* – vezeni vuneni pokrivač izrađen na tkalačkom stanu. 17. 8. 2022. prema kazivanju Kate Stažić (rođ. 1956.) iz Gorjana.

⁶⁸ I. LOVIĆ, *Proljetni ciklus u tradicijskoj kulturi šokaca i bunjevaca*, 98.

izvrnula. Jedan od *kraljeva* slomio je ruku, a novac koji su *ljelje* u ophodu zaradile nestao je. Kazivačica Mara Perošević objašnjava kako se u *ljelje* išlo i radi zabave i zbog potrebe (siromaštva).⁶⁹

Iz razgovora s Ivanom Lovićem, autorom knjige *Gorjanske ljelje* te vrsnim poznavateljem tradicije i običaja gorjanskoga kraja, i Ivanom Perić, članicom KUD-a *Gorjanac* te jednom od sudionica ophoda, donosimo opis obnovljenoga običaja. Oživljenije i novo, nešto izmijenjeno izdanje godišnji proljetni ophod dobio je 2002. godine. Običaj je obnovljen na inicijativu tadašnje voditeljice KUD-a *Gorjanac* Marije Ilakovac (tada Bučanović) uz potporu tadašnjega predsjednika KUD-a Karla Šipoša te ostalih članova KUD-a i mještana.⁷⁰ Dotada upotrebljavani termin *Dovi* zamijenjen je novim terminom *Duhovi*, a izvođenje običaja svedeno je na jedan dan, nedjelju. U novije vrijeme nazivu običaja dodaje se i termin *kraljice*, pa glasi *ljelje/kraljice*. Dob je djevojaka sudionica *ljelja/kraljica* od 13. do 24. godine. U običaju uz djevojke sudjeluju i momci. Uloge su ostale iste kao u izvornom običaju, djevojke su *kraljice* i *kraljevi*, a momci imaju sporedne uloge prosjaka i svirača. Ruho sudionika ophoda ne razlikuje se značajno od onoga prvotnoga. Najveći izazov predstavlja češljanje kose u *knedlu* jer žene obično nemaju dovoljno dugu kosu tako da se uglavnom kose pletu u *čet' r skale* ili *korpicu*, dok se *kneгла* dodaje u obliku umjetne kose. Danas postoje već izrađene *kape* za *ljelje/kraljice*, koje su zajedno s nošnjama i ostalim potrebnim rekvizitima pohranjene u prostorijama KUD-a *Gorjanac*. Unatoč postojanju modernih rekvizita i dalje postoji zabrinutost zbog nedostatka interesa mladih ljudi za svladavanjem vještine pletenja kose. Plesovi i pjesme uvježbavaju se tijekom cijele godine zbog scenskih nastupa u zemlji i inozemstvu. Probe pjesama, plesova i običaja *ljelja/kraljica* održavaju se jednom tjedno u prostorijama Kulturno-turističkoga centra Lucije Karalić. Pred blagdan *Duhova* probe postaju učestalije, a obvezna je i pratnja svirača. Na sam blagdan *Duhova ljelje/kraljice* oblače se u narodne nošnje za ophod u svojim kućama i sastaju se u prostorijama Kulturno-turističkoga centra Lucije Karalić. Kada uzmu potrebne rekvizite, odlaze u župnu crkvu sv. Jakoba na sakrament svete mise. U crkvi sjede u prvom redu do oltara, najprije *kraljevi*, zatim *kraljice* i na kraju momci. Tijekom mise pjevaju se prigodne pjesme posvećene Duhu Svetomu. Započinju ih *počimalje* (danas iz reda *kraljeva*, nekada iz reda *kraljica*), a potom im se priključuju i nazočni vjernici. Nakon mise igra se *kolo* ispred crkve, uglavnom u pratnji tamburaša. Potom kreću u ophod selom započevši od župnikove kuće. Postoji i razlika u redosljedu ophoda *ljelja/kraljica* u odnosu na prošla vremena. Danas *ljelje/kraljice*

⁶⁹ I. LOVIĆ, *Gorjanske ljelje*, ovdje 106.

⁷⁰ Ophod gorjanskih ljelja – Institut za etnologiju i folkloristiku. Dostupno na: macevni-plesovi.org (4. 6. 2022.).

posjećuju kuće prema unaprijed utvrđenom redosljedju. Na čelu kolone nalaze se parovi *kraljeva*, a nakon njih dolaze *kraljice*. Ponekad hodaju pločnikom, ponekad kolnikom. Prosjaci s *corpama* hodaju ispred kolone. Hodajući ulicom, *ljelje/kraljice* pjevaju prigodne stihove. Općenito, pjesme koje *ljelje/kraljice* pjevaju dijele se na tri cjeline: pjesme koje se pjevaju hodajući ulicom, pjesme koje se pjevaju domaćinima u dvorištu, pjesme koje se pjevaju pri obrednoj igri te deseterački dvostihovi koji se pjevaju u kolu. Svaka pjesma sastoji se od šesterca i osmerca koji završava pripjevom *ljeljo*. Pjesmu započne počimalja, a prihvate ju sve sudionice. Kada *ljelje/kraljice* hodajući ulicom završe napjev, svirku započinju tamburaši. Najčešće sviraju *bečarac*, *drumovac* ili *gorjansko kolo*. Približavanjem kući domaćina, tamburaši prestaju svirati, a *ljelje/kraljice* počinju pjevati. Domaćinstva koja primanju *ljelje/kraljice* dočekuju ih širom otvorenom *kapijom* i postavljenim stolom na kojem se nalaze kolači, piće i suhomesnati proizvodi. Domaćin uglavnom stoji na ulazu u dvorište, često s *flašicom* rakije u ruci. Stolce za *kraljeve* priprema gotovo svako kućanstvo, bez obzira na to je li u njemu mlada snaha ili nije. *Kraljevi* sjedaju na stolce ili staju ispred njih, dok *kraljice* staju iza stolaca. Nakon pjesme domaćinu slijedi novouvedena *obredna igra*. Igra započinje pjesmom *kraljeva*: *Ustajte se, kralju, sastante se, kralju, ljeljo! Kraljevi* se ustaju i nastavljaju pjevati: *Ajd pošeći, kralju, ajd pošeći, kralju, ljeljo!* Tada se *kraljevi* razdvajaju u dvije strane, u hodu oblikujući dva manja polukruga. *Kraljevi* potom kreću jedni prema drugima te ponovno oblikuju dvije linije kao pri hodanju ulicom. Novina je u obnovljenom običaju stih: *Udri sabljom, kralju, udri sabljom, kralju, ljeljo*, za čijega se pjevanja *kraljevi* okreću jedan prema drugomu i u ritmu pjesme udaraju sabljama. Potom se *kraljevi* međusobno obiđu i stvaraju kolo pjevajući: *Ajd poigraj, kralju, ajd poigraj, kralju, ljeljo*, pa svirač zasnira kolo. Djevojke i dalje u desnoj ruci drže sablju, a lijevom se rukom drže za desni lakat plesačice do sebe. U kolu *kraljevi* spuštaju sablje prema središtu kola i udaraju njima. Nakon što se otpjeva nekoliko pjesama, svirač prestaje sa svirkom, a *kraljevi* pjevaju: *Rastante se, kralju, rastante se, kralju, ljeljo; Poklonte se, kralju, poklonte se, kralju, ljeljo*. Pjevajući te stihove, *kraljevi* otvaraju kolo i naklone se domaćinima, a domaćini ih časte i darivaju suhomesnatim proizvodima, pićem i kolačima. Potom prosjaci u *korpu* skupe novčane darove, formira se povorka i *ljelje/kraljice* odlaze iz dvorišta. Dok su nekada davno gotovo sve kuće u selu primale *ljelje/kraljice*, danas je njihov broj smanjen i iznosi između četiri i pet kućanstava, kazuju sugovornici. Naizgled informacija o smanjenom broju kućanstva koja primaju *ljelje/kraljice* ima negativnu konotaciju, no uzrok leži u prilagodbi suvremenom dobu. Zbog mnoštva posjetitelja ophoda, predstavnika medija i fotografa proces izvođenja običaja i ono što slijedi poslije vremenski su produženi, pa se u jednom danu ne stigne obići veći broj kućanstava. Dakle rekonstrukcija običaja podrazumijeva duže zadržavanje u kućanstvima nego što je to nekada bio slučaj, a da se cijeli ophod završava prije večeri. Stari običaj odlaska u *tuđa sela* više se ne izvodi. Obnovljeni običaj završava

u kući nekoga od sudionika, članova KUD-a ili ophoda, gdje se sudionici zadrže određeno vrijeme i nakon toga razidu. Sugovornici napominju kako je KUD *Gorjanac* nositelj baštine u današnjici, a uz KUD čuvanju tradicije pomažu osnovna škola te lokalna i crkvena zajednica. Još jedan pečat radu i djelovanju KUD-a došao je 2016. godine u obliku otvorenja Kulturno-turističkoga centra Lucije Karalić. Prostor nekadašnjega seoskoga mlina temeljito je obnovljen, preuređen i dodijeljen KUD-u *Gorjanac*. Danas se u njemu nalazi stalni postav materijalne i nematerijalne ostavštine gorjanskoga kraja. Valja nadodati i kako je Hrvatska pošta 2021. godine izdala poštansku marku *Godišnji proljetni ophod kraljice ili ljelje iz Gorjana*. Poštanska marka ilustrirana je skupinom *ljelja/kraljica* u prepoznatljivom, bogatom ruhu, s bogato kićenim kapama i sabljama u rukama, a dvije djevojčice na ilustraciji simboliziraju budućnost običaja.⁷¹

Umjesto zaključka

Ljelje/kraljice zbog svoje pripadnosti određenim, manjim dijelovima hrvatskoga prostora doživljavaju se kao posebnost i osobit izraz lokalnoga identiteta. Brojnost i raznolikost teorija o nastanku *ljelja/kraljica* ostaje otvoreno pitanje za neka buduća istraživanja. Međutim ta činjenica ne umanjuje kulturni značaj koji donose *ljelje/kraljice*, a koji se prelijeva i na druge sektore: gospodarski, turistički i sociološki. Stoga ne iznenađuje inicijativa za oživljavanjem običaja proljetnoga ophoda gorjanskih *ljelja/kraljica*. Uvrštavanje na svjetski popis nematerijalne kulturne baštine postaje opipljiv dokaz važnosti očuvanja baštine svoga kraja. U obnovljenom običaju gorjanskih *ljelja/kraljica* nastoji se rekonstruirati cjelodnevni scenski prikaz običaja na katolički blagdan Duhova – od svečanoga odijevanja i odlaska na sakrament svete mise, preko posjeta, pjesme i obredne igre u dvorištima domaćina, do darivanja *ljelja/kraljica* i odlaska u drugu kuću. Unatoč izmjenama, običaj je u najvećem dijelu ipak očuvao svoj izvorni oblik zbog čega je i dobio veliku pozornost stručno-znanstvene javnosti. Gorjanske *ljelje/kraljice* prati bogata povijest, ali se postavlja pitanje smjera njihove budućnost. Sadašnjost *ljelja/kraljica* iz Gorjana ogleda se u oživotvorenju sažetih scenskih prikaza baštine i običaja *ljelja/kraljica* pomoću djelovanja KUD-a *Gorjanac*, i na domaćim i na inozemnim pozornicama. Gorjanci su sa svojim lokalnim djelovanjem uspjeli prodrijeti na makrosocijalnu razinu svjetske prepoznatljivosti. S druge strane zabrinjava činjenica da prijenos tradicije na buduće naraštaje ovisi o malom broju entuzijasta na koje su uglavnom usmenom predajom generacijski prenošena znanja i s kojima su uvijek bavane vještine. Scenarij u kojem se običaj *ljelja/kraljica* nije obnovio nakon duge stanke bio

⁷¹ LJ. GLIGOREVIĆ, *Stoljetna tradicija Godišnjeg proljetnog ophoda kraljica ili ljelja iz Gorjana, Đakovački vezovi*. Dostupno na: <https://djakovacki-vezovi.hr/stoljetna-tradicija-godisnjeg-proljetnog-ophoda-kraljica-ili-ljelja-iz-gorjana/> (18.6.2022.).

je jednako realna mogućnost. Do sada su se usmenom predajom uspjela očuvati mnoga nematerijalna kulturna blaga, a mnoga ostaju na čuvanje novim generacijama. Generacijama koje žive u znatno izmijenjenom svijetu, najjednostavnije rečeno, modernom društvu. Postavlja se pitanje hoće li se isto nastaviti u sutrašnjici našega društva te što mi, kao pojedinci, možemo učiniti na putu očuvanja baštine svoga kraja. *Ljelje/kraljice* i njihova povijest, kao već zabilježeno nematerijalno kulturno dobro, neupitno su vrijedan izvor baštine, tradicije i nacionalnoga identiteta te stoje kao podsjetnik na opće i vječne vrijednote naše civilizacije.

Slika 1: Oplećak vezen zlatom

Slika 2: Bila marama

Slika 3: Roklja od tkane svile sa zlatom

Slika 4: Svileni pregač na grane zlatne boje

Slika 5: Marama na čet'r' ćoška

Slika 6: Ogrlica ljelja/kraljica

Slika 7: Šalange

Slika 8: Opančići

Slika 9: Cvjetovi za nakit

Slika 10: Imitacija muške kape nastala kao školski zadatak u Osnovnoj školi Gorjani

Slika 11: Štrepe

Slika 12: Marama zatinarka

Slika 13: Ubjareni otarak

Slika 14: Ponjavac⁷²

⁷² Autorica fotografija 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 i 14 jest Mia Bašić, a predmeti su vlasništvo gospođe Katice Stažić iz Gorjana.

ANNUAL SPRING PROCESSION OF LJELJE/KRALJICE (QUEENS) FROM GORJANI⁷³

Mia BAŠIĆ* – Emina BERBIĆ KOLAR**

Summary: Looking into recent literature and relevant ethnological material, this paper aims to present the traditions and customs of »ljelje« – queens from Gorjani. It is about the processions of girls through rural areas and the performance of dance and song choreographies characteristic of Slavonia but also some other European localities. The spring procession of ljelje/queens from Gorjani has a long tradition, and it is considered that in Gorjani, compared to other places, the custom has been well preserved and documented, and it is included on the UNESCO representative list of the intangible cultural heritage of humanity. There are various theories about the origin of the ljelje/queens custom, but there is still no fully verified answer to its origin and meaning. Regarding the custom of ljelje/queens from Gorjani, we distinguish between two periods, the first until 1966 and the second after 2002. The reason lies in the thirty-six-year break in the performance of the custom and the slightly adapted performance in today's times. The credits for reviving and promoting the ljelje/queens go to the members of the cultural and artistic society »Gorjanac.« Since 2006, the society »Gorjanac« has been continuously staging performances in the village of Gorjani and on world stages. In addition to the custom itself, the symbol of identity and recognition of ljelje/queens is their folk costume with associated props. The paper brings detailed descriptions of customs, folk costumes, and other specificities of the ljelje/queens.

Keywords: Gorjani; ljelje/kraljice (queens); custom; spring procession; Intangible cultural heritage; folk costume and prop.

⁷³ Engleski prijevod preuzet s UNESCO-ove službene stranice. Dostupno na: <https://ich.unesco.org/en/RL/spring-procession-of-ljelje-kraljice-queens-from-gorjani-00235> (6. 2. 2022.).

* Mia Bašić, MA in Social Pedagogy, Autism Center, Vinkovačka cesta 3, 31000 Osijek, Croatia, mbasic@foozos.hr

** Full Prof. Emina Berbić Kolar, Ph.D., Faculty of Education, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Cara Hadrijana 10, P.O. Box 330, 31000 Osijek, Croatia, eberbic@foozos.hr